

Poetsko uobličjenje, teme i motivi bošnjačke uspavanke

Nirha Efendić

Zemaljski muzej – Etnološko odjeljenje, Sarajevo,
Bosna i Hercegovina

Rezime

Ovaj rad bavi se poetskim uobličjenjem te razmatranjem tema i motiva prisutih u bošnjačkoj uspavanci – lirskoj usmenoknjiževnoj vrsti koja se uobličava u duhovnom kulturnom krugu jednog naroda. U kratkom proходу kroz historijat bilježenja ovog lirskog oblika nastojala se skrenuti pažnja na činjenicu koliko je ova pjesma svojim posebnim poetskim odlikama privukla lokalne folkloriste i kao takva našla se uz druge lirske oblike zabilježena u poznatim zbirkama koje su nastajale u razdoblju od druge polovine XIX pa sve do druge polovine XX stoljeća na prostoru Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: lirska pjesma, uspavanka, tema, motiv

PREMA DOSADAŠNJIM SAZNANJIMA, prve bošnjačke uspavanke zabilježio je u drugoj polovini XIX stoljeća Omer-ef. Humo iz Konjica, a objavio ih je u svojoj knjizi *Suhla al-wusūl*, prvoj štampanoj alhamijado knjizi na području Bosne i Hercegovine (Huković 1996). Pjesme koje bilježi Humo imale su svojstvo i funkciju uspavanke, premda bismo ih vrlo lahko mogli prepoznati i kao ilahije.

Nakon Omer-ef. Hume, Ludvík Kuba i Antun Hangi, koji su etnomuzikološki i folkloristički rad vezan za Bosnu započeli u posljednjoj deceniji XIX stoljeća, donijeli su nove zapise bošnjačkih uspavanki, te na taj način i novu boju, motive i ton svojstven ovoj lirskoj vrsti. Kuba je u svojoj izuzetno obimnoj zbirci od preko hiljadu pjesama, uglavnom lirskih, donio svega 13 uspavanki, što se može objasniti kratkoćom njegova boravka, usredsređenošću na najbrojniju lirsku vrstu – ljubavne pjesme te brzinom prohoda kroz Bosnu, u kojoj je nastala ova zbirka (Kuba 1984).¹

Folkloristička građa Antuna Hangija, koju je objavio u knjizi *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, sadržava samo jednu uspavanku koja je po svemu sudeći potekla sa prostora srednje Bosne ili iz Krajine, gdje je on tokom svoga višegodišnjeg učiteljevanja boravio i uz druge poslove obavljao i svoju folklorističku djelatnost (Hangi 1990).²

Određen broj bošnjačkih uspavanki nalazi se i u obimnoj rukopisnoj zbirci Smajla O. Bradarića, vjeroučitelja iz Dervente, koji je tridesetih i četrdesetih godina proteklog stoljeća pribavio izuzetan fond lirske pjesničke građe sa područja sjeverozapadne Bosne. Bradarićeva zbirka sadržava blizu hiljadu jedinica i raspoređena je u pet svezaka u kojima su pjesme uvijek iznova numerisane arapskim brojem jedan. Danas se ova vrijedna zbirka čuva u Folklornom arhivu Zemaljskog muzeja i uz značajan broj uspavanki zabilježenih na arhivskim listićima koji su pohranjeni u fasciklama FAZM-a čini nezaobilazan izvor za istraživanje ove usmenoknjiževne lirske vrste.

Iz istog razdoblja potječe i rukopisna zbirka Muharema Kurtagića u šest svezaka, od kojih tri sadržavaju velik broj lirskih pjesama, među kojima su vrijedni primjerci bošnjačkih uspavanki (Sv. I, V i VI). Pjesme su uglavnom bilježene od krajiških žena: Muharemove nane i njenih poznanica.

Izrazitije usredsređenje na bošnjačku uspavanku načinio je u ranim godinama svoga folklorističkog bavljenja književnik Alija Nametak, koji je početkom četvrte decenije XX stoljeća objavio u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* prilog "Mostarske muslimanke uspavanke", tj. jedanaest pjesama sa kratkim uvodom (Nametak 1932). Rukovijet

¹ Spomenute pjesme nalaze se pod sljedećim rednim brojevima: 472, 587, 600, 770, 798, 806 (2), 821, 822, 823, 909, 1052, 1061.

² Spomenuta pjesma nalazi se na strani 102.

bošnjačkih uspavanki Nametak je uvećao svojom zbirkom *Od bešike do motike*, u kojoj se već naslovom knjige ovoj vrsti pjesama daje ishodišnji značaj. Sve Nametkove uspavanke potječu iz Hercegovine i zabilježene su uglavnom u sakupljačevom rodnom Mostaru te u Hlivnu i Duvnu. Nakon svake uspavanke doneseno je i ime pjevačice, a ponekad i naziv lokaliteta gdje su zabilježene (Nametak 1970).

Doprinos vrijedan pažnje u bilježenju bošnjačkih uspavanki čini i etnomuzikološki rad Vlade Miloševića, poglavito vezan za područja sjeverozapadne Bosne. U jednoj od svojih četiriju knjiga pod zajedničkim naslovom *Bosanske narodne pjesme* Milošević donosi čak 550 različitih pjesama, a među njima 17 uspavanki, uz koje su priloženi i notni zapisi njihovih napjeva (Milošević 1964).³

Prve leksikografske i književnoteorijske obrade uspavanke kao lirske vrste na štokavskom jezičkom području objavljene su 1984. godine. U leksikonu *Narodna književnost* o uspavanci je pisala Nada Milošević-Đorđević (Pešić, Milošević-Đorđević 1984). U teorijskom smislu potpuniji leksikografski osvrt o ovoj pjesmi donesen je u *Rečniku književnih termina*, u natuknici *uspavanka*, koju potpisuje Hatidža Krnjević. Ovdje je uspavanka opisana, između ostalog, sljedećim riječima: "Drevna pjesma lirskog karaktera poznata u svetskoj usmenoj (obredne pesme) i pisanoj književnosti... Uspavanka je sačuvala arhaično verovanje u moć magije reči. Namenjena detetu, ona sadrži želje za zdravlje i srećnu budućnost, prožete verom u blagotvorno i samostalno dejstvo reči. Poetsku snagu uspavanke čine lirska neposrednost i toplina i slikovitost izraza" (Krnjević 1984).

Kada je riječ o bosanskohercegovačkom prostoru uspavanku je u novije vrijeme – kao vrstu lirske pjesme u usmenoj književnosti – na sažet način obuhvatio Munib Maglajlić (1992) u jednom presjeku kroz bosanskohercegovačku liriku iz 1992. godine, a Jasmina Musabegović (1997) priredila je i 1997. godine objavila prvu antologiju ove vrste bošnjačkih pjesama pod naslovom *Bošnjačke uspavanke*, u kojoj su – nakon kraćeg uvodnog ogleđa *Zašto uspavanke?* – donesene dvadeset i dvije pjesme. Uza svaku uspavanku dat je i notni zapis napjeva te podatak o mjestu gdje je koja od uvrštenih pjesama zabilježena. Objavljivanje

³ Uspavanke su objavljene u IV knjizi *Bosanskih narodnih pjesama* i to pod sljedećim rednim brojevima: 32 (111), 33 (113), 34 (188), 35 (166), 36 (10), 37 (5), 38 (93), 39 (481), 40 (114), 41 (518), 42 (42), 43 (297), 44 (296), 45 (388), 46 (223), 47 (389) i 48 (24).

antologije pratilo je izdavanje audio-kasete, na kojoj su uspavanke uvrštene u izbor pjevale Lejla Jusić i Alma Aletić, tada studentice Muzičke akademije u Sarajevu. Iz napomene u knjizi razaznaje se da je odabir uspavanki izvršen uglavnom iz knjige Cvjetka Rihtmana, inače najobimnije zbirke bosanskohercegovačkih uspavanki općenito. Naime, uza saradnju Ljube Simić i Miroslave Fulanović-Šošić, Cvjetko Rihtman (1973) 1974. godine objavio je 316 uspavanki sa različitih područja Bosne i Hercegovine, bilježeći uz notni zapis mjesto i izvor pjesme.

Konačno, najsvježiji doprinos proučavanju uspavanke na bosanskohercegovačkom prostoru dala je 2005. godine Jasmina Talam u prilogu pod naslovom *Uspavanke u narodnoj muzičkoj tradiciji Zenice i okoline*, ponudivši podjelu ovih pjesama u tri skupine: (1) "uspavanke čiji je sadržaj i način izlaganja veoma sličan", (2) "uspavanke čiji su tekst majke improvizirale na već postojeći melodijski obrazac" i (3) „ilahija u ulozi uspavanke“ (Talam 2005: 342).

Motivi koje susrećemo u uspavankama općenito ne podrazumijevaju širok raspon, ali ipak iznenađuju raznolikošću. Često se nailazi na motiv zazivanja dobre sreće djetetu i mirnog sna koje majka izražava putem stihova: *San te vara, sreća te ne vara, / San u bešu, nesanak niz bešu, / Nesanak ti voda odnijela, / Za veliko brdo zanijela.*⁴ Nesanak je ovdje budno stanje djeteta, što uspavanka, već po svojoj funkciji, treba zamijeniti stanjem dubokog sna u kojem se dijete dobro odmara, raste i napreduje.

Osim zazivanja sreće, česti su motivi želje za otklanjanjem uroka, kao i molitve da se čedo zaštiti od dušmanske ruke i zlih namjera različitih neprijatelja. Majka najčešće od djeteta želi odagnati zlu sreću koju uglavnom vidi u urocima i smutnji zavidljivaca. Zbog toga se ona u jednoj uspavanci djetetu obraća sljedećim deseteračkim stihovima: *Uroci ti po gori hodili, / Travu pasli, s lista vodu pili, / Studen kamen pod glavu metali, / Tebi, sine, ništa ne udili.*⁵

Ukrašena bešika treba skrenuti urok sa djeteta, što je opet posljedica uvriježenog narodnog vjerovanja da pojedinca, pa prema tome i čedo u bešici, mogu pogubno pogoditi pogled, riječ, želja ili urokljivi predmet koji ga dotakne. Bešiku obično grade vrijedni majstori na moru, od

⁴ *Spavaj, sine, rasti spavajući, Bošnjačke uspavanke* 1997. Autor projekta i urednik Jasmina Musabegović (dalje u *Izvorima*: Musabegović), Sarajevo: Preporod, str. 34, Mostar.

⁵ *San u bešu, nesan mimo bešu*, 1990. Antun Hangi, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*. Treće izdanje, Sarajevo: Svjetlost, str. 102.

šimširova drveta i probranih ukrasa kojom je nastoje okтити: *Beša ti je na moru građena, / Od lijepa drva šimširova, / Od lijepa i karanfilova. / Gradile je tri hitra majstora: / Jedan teše, drugi boju meće, / Treći meće sjajno ogledalo...*⁶ Iako se motiv ukrašene bešike najčešće povezuje s urocima, ponekad susrećemo i drugačiji povod – alem-kamen treba obasjati uzglavak i postelju te na taj način omogućiti majci da lakše prihvati i nahrani dijete u noći. Zbog toga se u jednom primjeru usmeni pjesnik posebno pozabavio motivima ukrašavanja bešike, uobličavajući ih u sljedećim stihovima: *Jedni kuju, drugi pozlaćuju, / Treći među šiku na bešiku, / Šimšir tešu u pozlatu meću, / A viš glave sve drago kamenje, / Da te vidi majka podojiti, / U sred noći kano u sred dana.*⁷

Ako je beša raskošno ukrašena, majstori je umiju dobro i zacijeniti. Zbog toga u jednom primjeru nadžidžana beša putuje od jednog do drugog grada, sve dok ne stigne u ruke bogatog i ponosnog oca iz Banje Luke. Kada je na pazaru, ozaren srećom zbog očinstva upitao prodavce *Pošto beša, mlade kujundije,*⁸ iskusni majstori odgovoriše: – *Ova beša blago nebrojeno*, a ponosni otac spremno i odlučno saopći: *Kupuje je lijepog Avde babo!*

Motivi đula i rumene ružice, koji svojom bojom – simbolom, ljepote, zdravlja i napretka – daju poseban ton stihovima uspavanki također su prisutni u brojnim primjerima. U jednoj pjesmi zabilježenoj u Mostaru, ponosna majka saopćava kako je sina u želji, pod đulom rodila, čiji se behar razasuo po licu njezina sina, a da bi još više dočarala veliku sreću, radosna majka govori kako je lahko obavila teški zadatak poroda pri čemu su je svesrdo podržavale čudesne pomagačice koje je pobrojala u sljedećim stihovima: *Lastavica ezan proučila, / B'jela vila u povoj zavila, / A pčelica medom zadojila.*⁹

Ova neobična stvorenja iz prirode i narodnog vjerovanja žena je povezivala s različitim vještinama koje je željela da usvoji njezino čedo. Zbog toga ona u jednom primjeru pojašnjava zašto su se ruže, vile i pčelice našle u pjesmi koju pjeva dok uspavljuje dijete: *Što ga ruža na*

⁶ *Ninaj, sine, u varakli beši*, Kuba, str. 128, br. 472.

⁷ *Nini, sine, puna mi te beša*, Cvjetko Rihtman, *Dječije pjesme* 1974. Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine (dalje u izvorima: Rihtman), Sarajevo: ANUBiH, str. 161, br. 71. Orašje.

⁸ *Nini, bubi, ponikli ti zubi*, Milošević, sv. IV, str. 315–316. br. 42 (420).

⁹ *Majka Smaju pod đulom rodila*, Musabegović, str. 12, Mostar.

*list dočekala, / Nek je rumen k'o ruža rumena; / Što ga vila u svilu povila, / Nek je hitar kao bila vila; / Što ga čela medom zadojila, / Nek je slađi, slađi i od meda...*¹⁰

Uspavanke zabilježene u seoskim sredinama sadržavaju motive gore, zelene trave i neobičnih mitskih stvorenja – vila, koje na volšeban način pomažu da se dijete zdravo rodi, zatim lijepo prihvati te da se na ispravan način obave babine. U stihovima jedne uspavanke prisutni su upravo takvi prizori: *Majka sina u gori rodila, / U gorici u zelenoj travi. / Gorica ga na list dočekala, / Bila vila sinu eba bila...*¹¹ Žena je obično poslije poroda veoma iscrpljena i treba joj dodatna snaga da vlastitim mlijekom nahrani novorođenče. Zbog toga se u nastavku iste uspavanke čitaju sljedeći stihovi: *Golubica na babine došla, / Donila joj pitu i pogaču, / Pitu slatku i pogaču slanu, / Nek to jide toga malog mjaka, / Neka njemu bude više mlika.*

Često se u uspavankama nailazi na motiv povijanja djeteta u pelene od bijele svile. Povijanje novorođenčeta u bijelu svilu naglašava važnost dolaska novoga života na ovaj svijet, jer su tek rijetki mogli priuštiti kupovinu skupocjenog svilenog platna. S druge strane, bjelina općenito simbolizira nevinost i čistoću. Stoga je svila brižljivo čuvana za izuzetne prilike u kojima bi svojom otmjenošću naglašavala ono što je sama žena smatrala od posebne vrijednosti u svom životu. U ovom slučaju svila je namijenjena novorođenčetu. Dok majka uspavljuje dijete, obraća mu se najprobranijim riječima i poredi ga s najnježnijim pojavama koje je okružuju. Tako je njezino mlado zaspalo poput janjeta u travi, dok ga je natkrilila udobna i mehka trava djeteline, a lice i glavu prekrila svilena mahrama: *Pokrilo se ditelinom travom, / A po glavi svilenom mahramom.*¹²

Motiv obilne vode, koja odnosi ono što nije dobro – nesanak ili uroke – također je čest: *Nesanak ti voda odnijela, / Za veliko brdo zaniijela.*¹³ Zbog toga i ne čudi zašto je beša obično na moru kovana i to rukama najvrednijih majstora, koji su s posebnom pažnjom ugrađivali svaki detalj na njoj. Posmatrajući bošnjačku uspavanku u cijelosti, bešika kovana na moru doima se kao jedan od vodećih motiva. More simbolizira obilje vode, a voda, prema tradicionalnom vjerovanju, odnosi uroke, zlu

¹⁰ *Majka sina u ruži rodila*, Nametak, str. 10, Mostar, pjevala Fatima Nametak.

¹¹ *Majka sina u gori rodila*, Rihtman, str. 142, br. 3, Livno.

¹² *Nina, nina, moje janje malo*, Isto, str. 154. br. 40 a, Homolj kod Kiseljaka.

¹³ *Spavaj, sine, rasti spavajući*, Musabegović, str. 34, Mostar.

kob. Uroke treba, prije svega, nekim načinom otkloniti, i zbog toga je beša različito ukrašavana. Ona je *varakli*, *džidžali*, ukrašena ogledalom, biserom, alem-kamenom, zlaćanom jabukom itd.: *Beša ti je na moru kovana, / Kovali je četir' kujundžije: / Jedni kuju, drugi pozlaćuju, / Treći među po bešici džidže, / A četvrti od bisera grane.*¹⁴

Majka često izražava stremljenja da joj dijete brzo ojača i odraste. Zbog toga se ona u jednom primjeru, uz tihi napjev uspavanke, obraća svome djetetu, upućujući mu sljedeće želje: *Nini, sine, puna mi te beša, / do ujutru još punija bila!*¹⁵ Majčina nastojanja da čim prije podigne zdravo i vrijedno dijete ne zaustavljaju se samo u bešci. U stihovima jedne druge uspavanke majka je već zamislila redosljed po kojem će dijete u narednim godinama usvajati vrijednosti iz njezine predodžbe o odgoju. Zbog toga mu ona poletno saopćava svoje nade u sljedećim desetercima: *Dogodine u bešici spavaj, / A do treće s majkom u dušeku, / Do četvrtu u mekteb mi poš'o, / A do petu hatmu učinio!*¹⁶

Uspavanke zabilježene u gradskoj sredini posjeduju donekle izmijenjene motive pa su tako simboli ružice, svilenog povoja i beše koja je skovana i kupljena u velikom gradu učestaliji u uspavankama karakterističnim za urbane sredine. S druge strane, motivi gorice, zelene trave, lista i bijele vile postaju specifikum uspavanki zabilježenih u seoskim područjima.

Prema spomenutoj podjeli koju je načinila Jasmina Talam, u drugoj skupini uspavanki možemo uočiti neke nove motive, ali i jednu životno utemeljenu poteškoću prilikom bilježenja ovih pjesama u isto vrijeme. Naime, "pored iskazivanja materinske ljubavi i nježnosti, majka je improvizirala i dodatni tekst u kojemu bi iznijela sve probleme koje nikome nije smjela reći. Taj tekst se, uglavnom, improvizirao na već postojeći melodijski obrazac. Može se reći da su ove vrste uspavanki predstavljale intimni monolog žene i da ih je, zbog toga, bilo veoma teško snimiti. Ova vrsta uspavanki je tekstualno najduža" (Talam 2005: 342).

Jedan uvjerljiv primjer uspavanke o kojoj govori Talamova zabilježen je na području Bosanske Krajine i sadržava čak 42 stiha. Kako je riječ o čisto lirskoj pjesmi koja ne sadržava naraciju, ovdje se nižu motivi zazivanja dobre sreće, ukrašene bešike, dobre vile, pčele koja dijete

¹⁴ *Allah, Allah, la ilahe illallah*, Rihtman, str. 161, br. 70, Orašje.

¹⁵ *Spavaj, Kemo, tebe majka ljulja*, Isto, str. 144, br. 11 a, Vjetrenik.

¹⁶ *Nini, sine, san te prevario*, Rihtman, str.157, br. 51, Orašje.

hrani medom, rumene ružice, da bi pjevačica na kraju uspavanke, pored golemog niza drugih želja, izrazila i onu da joj dijete do vojne naraste. Na početku predmetne uspavanke majka govori o djetetu u trećem licu, a na kraju, kada ga već u svojoj mašti vidi kao odrasla čovjeka, počinje mu se obraćati savjetima kakvi se upućuju zreloj osobi te ih saopćava u sljedećim desetercima: *Ti si sine od dobra plemena, / Dobro slušaj cara čestitoga, / Ne sramoti roditelja svoga, / I tebi će vavik dobro biti, / Bićeš vezir cara čestitoga.*¹⁷

U drugoj uspavanci koja u značajno manjem broju stihova sadržava uobičajene želje majke izražene su i neobične želje za ravnomjernim napretkom djeteta i to tako da se sa jednog stepena blagostanja u životu prelazi na drugi – viši i otmjeniji. Majka je dijete tri puta dnevno povijala, a usmeni pjesnik opisao je redosljed utemeljen na majčinim željama, koje na simboličan način nagovještavaju njezina stremljenja da ono i u životu jednako tako napreduje: *Prvi put ga u pamuk povila, / A drugi put u bijelu svilu, / Treći puta sve u suho zlato...*¹⁸

Motiv krojenja košuljice također je veoma čest u uspavankama, poglavito onim koje su zabilježene u urbanim sredinama. Dok majka kroji košulju za svoje čedo od tankog beznog platna u želji da joj ono dug vijek poživi, dijete bezbrižno sniva u njezinu krilu. Radoznala majka želi saznati snove svoga djeteta pa mu se obraća deseteračkim stihovima: *U tvom sanku jesi l' snio majku, / Da ti majka tanke koše kroji, / Koše kroji, godinice broji: / Koliko je u košulji žica, / Živ mi bio više godinica!*¹⁹

Ako je žena živjela u uglednoj porodici pa se udala u neku skromniju, ona je neminovno suočena s različitim poteškoćama koje joj otežavaju navikavanje na drugačije uvjete, kao i ispravno razumijevanje s novim srodnicima. Zbog toga je majka, suočena s takvom poteškoćom, u trenucima intime, i sve dok je sigurna da ju niko ne može čuti, često izražavala želje da joj dijete usvoji navike i praksu iz njene kuće, jer ih je smatrala boljima i naprednijima: *Zaspi sine, rasti spavajući, / U veliko pleme gledajući, / U tečicu, majkinu sestricu, / U daidže, braću materine...*²⁰

Već je spomenuto da su u običajnoj praksi Bošnjaka vjerske pjesme korištene u funkciji uspavanki. Nazvane su *illahijama* jer su posvećene

¹⁷ *Lila majka nejaka Ahmeta*, Kurtagić, sv. VI, br. 64.

¹⁸ *Majka Midhu u želji rodila*, Isto, br. 65.

¹⁹ *Nina, buba, rodila te majka*, Rihtman, str. 160, br. 64, Donji Vakuf.

²⁰ *Spavaj sine u varakli beši*, Kurtagić, sv. VI, br. 66.

Bogu, dž. š., mada postoji i mišljenje da su tako nazvane prema prvom dijelu šehadeta – *Lā illāha illā Allāh*, koji se u njima koristi kao pripjev. Pjevačica uz bešiku sa čedom uči illahije koje su u funkciji uspavanki; ona, zapravo, uči uspavanke, zato je razumljivo da je i riječ *ilakanje* bila u ravnopravnoj upotrebi s *učenjem*. Kad god se radi o izrazito duhovnoj vrsti teksta – bilo da su u pitanju pjesme posvećene Bogu, dž. š., ili Poslaniku, a. s., ili se pak radi o samom Kur'anu, a. š, muslimani se koriste riječju *učenje* umjesto pjevanje, čitanje, kazivanje ili govorenje. Za objašnjenje ove vrste uspavanki u bošnjačkom pjesništvu može biti od koristi odlomak iz teksta jednog engleskog antologičara, koji u uvodu za izbor najljepših uspavanki iz tradicije naroda iz različitih dijelova svijeta primjećuje: "Uspavanka je iskra koja raspiruje vatru u ljudskom srcu. Ona grije toplinom ljubavi gdje god se briga za dijete i čistota materinstva uzimaju kao svakodnevne vrijednosti. Muzika za malodobnu djecu proistekla je iz neobičnog impulsa – bez obzira na rasu, vjeru, klimu ili veličinu porodice. Ipak, zanimljivo je da su uspavanke mnogo raznorodnije i bogatije u društvima gdje su vjera i velike porodice u sprezi" (Daiken 1959: 10).

Kada je riječ o uspavankama s vjerski usredsređenim sadržajima, motivi su nešto raznorodniji. U njima se majka u prvom redu obraća Stvoritelju sa željama da joj dijete bude zdravo, dugovjeko ali i vjerski lijepo odgojeno: *Rabbum Allah, Ti mi daj, / Mome Ali dug zeman, / Da mi uči i klanja, / I u mejtef uziđe...*²¹ Majka želi da joj dijete usvoji vjerske obaveze te da stekne navike odlaska u mekteb i kasnije džamiju.

Ipak, jedan od najčešćih motiva kod ove vrste uspavanki jeste motiv šehadeta (posvjedočenja da je samo Allah bog i da je Muhammed Njegov istiniti poslanik), koji na arapskom jeziku glasi: *Lā illāha illā Allāh, Muhammad haq rasūl Allāh*.

Budući da šehadet obično dolazi u formi pripjeva, ta činjenica omogućila je da – u pojedinim primjerima – poslije svakog predaha ili izgovaranja šehadeta, pjevačica sadržaj uspavanke proširi nekim novim stihom pa su tako nastajale ilahije-uspavake, koje su sadržavale do 40 pa i više stihova. Svaki put novi motivi razvijali bi osnovni sižejni obrazac, što je u najizraženijem vidu prisutno kod uspavanki o susretu sa Božijim Poslanikom. Kada je riječ o ovoj skupini pjesama, sižejna okosnica bila bi sljedeća: Majka na putu do džamije susreće Poslanika Muhameda, s.

²¹ *Rabbum Allah, Ti mi daj*, Nametak, str. 10–11, pjevala Fatima Nametak.

a. v. s.; naziva mu selam, a on joj skreće pažnju na ocvali behar i kratkoću njegova trajanja, poredeći ga sa dunjalučkom prolaznošću; podsjeća je na smrt i dolazak dvaju meleka koji će propitivati vjernike za njihova ovosvjetska djela i uvjerenja; majka zamišlja kako će zamoliti za pendžer u kaburu, a onda odjednom kroz njegov ugleda zanosni sjaj Dženneta i krene opisivati nagrade koje čekaju iskrene vjernike.

Varijante ove omiljene uspavanke s vjerski usredsređenim sadržajem uglavnom se počinju granati u onom dijelu koji se odnosi na susret pjevačice sa džennetskim ljepotama. To znači da je svaka majka stvarala nove slike nastale u vlastitoj mašti i predodžbi obećane nagrade. Samo je Alija Nametak u svojoj već spominjanoj zbirci *Od bešike do motike* donio četiri varijante ove pjesme koje je zabilježio od četiriju različitih kazivačica.

Prva od četiriju varijanata koje je Nametak zabilježio i u spomenutoj zbirci objavio sadržava petnaest stihova i započinje sljedećim osmercima: *Kad ja pođo' u džamiju, / Trefi mene naš pejgamber, / Naš pejgamber, naš Muhamed, / Ći me trefi, tu mi reče: / Znaš da valja umrijeti, / U kabur se zatvoriti...*²² Pjevačica dalje nastavlja opisivati tjeskobe kabura sve dok se u odsudnom trenutku ne otvori jedan pendžer, koji gleda na džennetsku bašču, te ona započne opisivati prizore iz mašte i vlastitog viđenja džennetske ljepote: *Otvori se jedan pendžer, / Ugleda se amel-bahča, / U toj bahči dva kurbana, / Rozi su im od bilura, / Runo him je od jakuta, / Noge su him od sumbula.* Navedeni odlomci pripadaju najkraćoj Nametkovoju zabilježenoj varijanti koja se završava veličanstvenim opisom kurbana viđenih usred džennetske bašče.

Druga varijanta objedinjava 18 stihova spjevanih u istome metričkom obliku, simetričnom osmercu, kao i sve preostale inačice. Ova, međutim, počinje uobičajenom onomatopejom koja je svojstvena uspavankama bez vjerski usredsređenog sadržaja – *Nini, bubu, rodila te majka*²³ – a zatim se nastavlja pripjevom *Lā illāha illā Allāh* te stihom *Kad ja pođem u džamiju...* U ovom primjeru uozbiljena je još jedna slika Dženneta, što je predočeno u sljedećim stihovima: *Bog mi dade jedan pendžer, / Pa ja viđeh po Džennetu, / Po Džennetu, po devletu, / Sitna djeca iz mejtefa, / Sufarice pod pazuhom, / Maštrafice u rukama, / Oni poje svoje*

²² *Kad ja pođo' u džamiju*, Nametak, str.18, kazivala Mejra Islamović iz Čelića. Poslije svakog stiha dolazi pripjev *Lā illāha illā Allāh*.

²³ *Nini, bubu, rodila te majka*, Isto, str. 19, pjevala Munira Kikić iz Gradačca.

majke, / Svoje majke i babajke... Majka je ovdje poslušnost djeteta prema roditeljima, jednako kao i ispunjavanje vjerskih obaveza, izdvojila kao posebnost koja zaslužuje najveće nagrade. Stoga je ona u svoj uobičajeni repertoar nabiranja nagrada za učinjena dobra djela uvrstila i sadržaj koji će podsjećati dijete na njegove obaveze prema vjeri, ali i prema roditeljima u isto vrijeme.

Treća varijanta iz bilježnice Alije Nametka posjeduje najrazvijeniji siže i spjevana je u čak 44 stiha. U ovoj varijanti, između ostalog, postignut je najuspjeliji poetski dojam opisa triju kurbanu koje je pjevačica vidjela u džennetskoj bašči: *Zubi su jim od bisera, / Rozi su jim od merđžana, / Noge su jim od jakuta, / Papci su jim od sadefa, / Vuna jim je bila svila...*²⁴ Zašto je žena pripisivala tako veličanstven izgled kurbanu, koji je u svakom tumačenju sinonim za žrtvu, postaje jasno kada se uzme u obzir da je strpljnije u tegobama jedan od najuzvišenijih činova vjere. Iako majka nije mogla poželjeti djetetu česta iskušenja koja će od njega zahtijevati mir i izdržljivost, ona je znala da ih život ipak u svojoj kompleksnosti neminovno donosi. Kada je već tako, onda je majka po svemu sudeći željela poručiti djetetu da je strpljenje u nevolji lijek, a Božiji blagoslov nagrada za njegov.

Posljednja Nametkova varijanta iz kruga uspavanki o susretu sa Božijim poslanikom spjevana je u 31 stihu simetričnog osmerca. Mašta pjevačice koja je kazivala ovu inačicu proširila je sliku Dženneta u odnosu na dosadašnje varijante sljedećim viđenjem: *U Džennetu jedno vrilo, / Tudi side tri buljuga: / Jedan buljug sve šehita, / Drugi buljug sve gazija, / Treći buljug sitne dice, / Sitne dice iz mejtefa...*²⁵ Majka je u ovom primjeru zasluge džennetskih nagrada pripisivala odabranim skupinama među kojima je vjerovatno željela vidjeti i svoje najmilije te mu je stoga nastojala približiti obećanu nagradu za služenje vjeri i vjerskim propisima.

Prva od dviju varijanata iste uspavanke koju je zabilježio Smajl O. Bradarić u Derventi sadržava 31 stih, a umjesto susreta sa Poslanikom Muhamedom, s. a. v. s., ovdje se pjevačica susreće s hazreti Alijom, koji joj također ukazuje na kratkoću trajanja ovosvjetskog života, poredeći ga s kratkovjekošću cvijeća. Kazivačica se u nastavku suočava s tajnama Dženneta, jednako kao i u prethodnim inačicama. Ipak, novinu ove varijante čini spominjanje Zemzem vode, koja će poslužiti da nagrađeni

²⁴ *Kad ja pođe' u džamiju*, Isto, str. 20–21, kazivala Sabiha Dulaš iz Duvna.

²⁵ *Kad ja pođo' u džamiju*, Isto, str. 21–22, kazivala Bega Dilaver iz Mandina Sela.

napoji svoje roditelje, o čemu govore sljedeći stihovi: *Ja napuni' ibrik vode, / Pa ja pojdo po Džennetu, / Tražit oca, tražit majku, / I ja nađo moga oca, / A i moju milu majku, / Desnom rukom oca pojim, / Lijevom rukom majku grlim.*²⁶

Druga varijanta iz Bradarićeve sakupljačke radionice objedinjava 38 stihova i započinje uobičajenim motivom susreta s Pejgamberom na putu do džamije. Razlika ove inačice u odnosu na prethodne ogleda se u činjenici da je kazivačica umjesto jednog u kaburu vidjela tri pendžera te je prema tome mogla uozbiljiti i tri različite dionice džennetskih ljepota. U prvu je smjestila "mekteb polje" u kojem šeću razdragana djeca sa sufarcama pod pazuhom i maštravicama u rukama. Pogled kroz drugi pendžer označio je susret sa softom koji sjedi u hladu bademova drveta i šije bijele ćefine za novopristigle stanovnike Dženeta. Iza trećeg pendžera skrivao se prizor bašče u kojoj pasu tri kurbana sa čudesnim runom, rozima i zubima, što čini sličan opis primjećen u već spomenutim varijantama, ali ovaj put, pored kurbana u uspavanci-ilahiji, prisutna je i čobanica opjevana u stihovima kojima se ova inačica i završava: *Tude pasu tri kurbana, / Njiha čuva čobanica, / Na njoj tanka košuljica, / Nit' je tkana, nit' predena, / Već od zlata sapletena.*²⁷

Konačno, inačica ilahije o susretu sa Božijim poslanikom koja se našla u velikom zborniku Cvjetka Rihtmana, a koja je svrstana u skupinu takozvanih uspavanki-"lailahija", predstavlja jednu od poetski uspjelijih varijanti i spjevana je u 44 stiha.²⁸ U ovoj varijanti kazivačica je kroz jedan pendžer vidjela tri fantastična prizora u džennetskoj bašči. Osim tri kurbana, u Džennetu se, prema pjevanju Rihtmanove kazivačice, nalazi "Ćesar" voda, koja izvire ispod "Taban" drveta, a oko nje se šeću odabrane skupine zaslužnih stanovnika među kojima su i sitna djeca iz mejtefa. Kazivačica je svoj doživljaj djece koja pohađaju mekteb opjevala u sljedećim stihovima: *Svako drži po maštrafu, / Oni toče slatku vodu, / Pa čekaju svoju majku, / Svoju majku i svog baba...*²⁹ Često viđenje djece iz mejtefa među stanovnicima Dženeta vjerovatno je

²⁶ *Kad ja pojdo u džamiju*, Smajl O. Bradarić, Ms 38 – *Narodne umotvorine (iz Dervente i okolice većinom)* – FAZM, Rukopisna zbirka Odjeljenja za Etnologiju, sv. I (I–V) pjesma br. 183.

²⁷ *Kad ja pojdo u džamiju*, Isto sv. V, br. 332.

²⁸ Rihtman je ovu skupinu imenovao "lailahijama" vjerovatno prema prvim riječima pripjeva *Lā illāha illā Allāh*.

²⁹ *Kad ja pođem u džamiju*, Rihtman, str. 163–164, br. 80, FAZM – 6599, Bistrica.

proisteklo iz vjerovanja da su roditelji uspjeli ispravno odgojiti svoju djecu samo onda kada istraju u nastojanjima da im približe i u životnu praksu uvedu vjerske vrijednosti i obaveze. Zbog toga u posljednjim stihovima ove inačice čitamo sljedeće uvjerenje: *Blago onom ko i' ima, / Ko i' ima i oprema, / Ima kuda na 'ni svijet.*

Svi navedeni odlomci različitih inačica pjesama o susretu sa Božijim poslanikom, ili neke druge ličnosti iz kruga odabranih u duhovnoj povijesti islama, kao u primjeru prve Bradarićeve varijante, zabilježene su od bošnjačkih žena na prostoru Bosne i Hercegovine i pripadaju skupini vjerskih pjesama jednako koliko i uspavankama. Međutim, tačno je da se ni sve vjerske pjesme – illahije – nisu pojavljivale u funkciji uspavanke, premda su bile veoma zahvalan sadržaj za majke koje su nastojale djeci približiti vjeska učenja već u najranijoj životnoj dobi. Podsjećanje na onosvjetsku nagradu zbog uzornog života na ovome svijetu čest je motiv u uspavankama s vjerski usredsređenim sadržajem.³⁰ Teško je, zapravo, naići na neku uspavanku koja bi podsjećala na onosvjetske kazne zbog ovosvjetskih grijeha, premda se u vjerskim učenjima, jednako kao i o drugim, i o toj temi govori. Majka je ipak svjesno odabirala najnježnije postupke u odgoju djeteta. Ona je svoje dijete slala na počinak u nastojanju da ono u san ponese najljepše prizore koje je i sama mogla zamisliti i koje je svojim umijećem nastojala opisati.

Kada je riječ o oblicima stiha zatečenim u bošnjačkim uspavankama, onda se može ustvrditi da on i nije toliko raznorodan kao kod drugih, razvijenijih lirskih usmenoknjiževnih oblika – svatovskih, porodičnih ili ljubavnih pjesama. Najčešći oblik stiha u ovoj lirskoj vrsti – kao i u južnoslavenskom pjesništvu općenito – jeste epski deseterac, posvjedočen, između niza ostalih, i u sljedećem primjeru: *Spavaj, sine, od đula ti beša.*³¹ Znatno se rjeđe u uspavankama javlja simetrični osmerac, a najzastupljeniji je u primjerima ilahija-uspavanki: *Sitna djeca, iz mejtefa,*³²

³⁰ Kada je riječ o pjesmama s vjerski usredsređenim sadržajem, u bošnjačkoj usmenoj tradiciji poznata je ilahija o Huriji Raziji, koja pronalazi majku u dnu Džehennema zbog grijeha koje je počinila na ovome svijetu. Različite varijante ove duhovne pjesme ponudile su i različita viđenja onosvjetske kazne, ali nije zapamćeno da su je kazivači ikada imenovali uspavankom.

³¹ *Spavaj, sine, od đula ti beša*, Nametak, str. 8, Mostar, pjevala Fatima Nametak.

³² *Kad ja pođo' u džamiju*, Isto, str. 21–22, kazivala Bega Dilaver iz Mandina Sela.

dok je sedmerac najrjeđi oblik stiha zatečen u ovoj vrsti lirskih pjesama, a nalazimo ga u primjeru: *Rabbum Allah, Ti mi daj...*³³

Najčešće korišteno stilsko sredstvo u ovoj lirskoj usmenoknjiževnoj vrsti čini poređenje, a jedan od niza primjera sadržan je u stihu: *Nek je radin kao mala pčela*.³⁴ Personifikacija je često stilsko sredstvo kada je riječ o starijim lirskim oblicima, poput mitoloških i obrednih pjesmama, a posebno dolazi do izražaja u uspavankama i to onim koje su zabilježene u seoskim sredinama, kao u primjeru: *Bila vila sinu eba bila*.³⁵

Općenito uzevši, uspavanka je lirska vrsta proistekla iz najsuptilnijih osjećanja – onih majčinskih i vjerovatno najpostojanije ljubavi – one materinske, koja ne bi trebala isključivati nijednu drugu, ali koja i jest najiskrenija, jer se u odnosima majke i djeteta, tokom dugog niza godina, razvija privrženost i uzajamno davanje, koje ničim drugim osim čistim osjećanjem naklonosti ne može biti uzvraćeno. Iz tog čestitog osjećanja proistekli su zreli stihovi, postojani kao i sama materinska ljubav i sigurni u svom trajanju baš kao i sva majčina nastojanja da podigne zdrava, radina, čestita i uzorna čovjeka. Upravo takvog vidjela je u liku i djelu Božijeg poslanika.

Nirha Efendić

Poetic Form, Themes and Motives in Bosniak Lullabies

Summary

This paper discusses the poetic forms, themes and motives identified in Bosniak lullabies – oral lyrics shaped in the spiritual and cultural circle of a people. In a short journey through the history of recording of this poetic form, the author underscores the fact that its particular poetic elements drew the attention of local folklorist and thus found itself placed together with other lyrical forms recorded in collections produced between late 19th and late 20th century in Bosnia and Herzegovina.

³³ *Rabbum Allah, Ti mi daj*, Isto, str. 9, Mostar, pjevala Fatima Nametak.

³⁴ *Ninaj, sine, u varakli beši*, Kuba, str. 128, br. 472, Doboje.

³⁵ *Majka sina u gori rodila*, Rihtman, str. 142, br. 3, Livno.

Key words: lyrical poem, lullaby, theme, motif.

Izvori i literatura

Izvori

a. Rukopisni

FAZM, Rukopisna zbirka Odjeljenja za etnologiju zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine:

1. Ms 38 – *Narodne umotvorine iz Dervente i okolice većinom*. sv. I–V – Bradarić, Smajl O.

Rukopisna zbirka Muslimanske narodne pjesme (ženske). sv. I, V i VI – Kurtagić, Etnološki zavod HAZU, Zagreb.

b. Objavljeni

- Hangi, Antun (1990). *Život i običaji muslimana iz Bosne i Hercegovine*. Treće izdanje, Sarajevo: Svjetlost
- Kuba, Ludvik (1984). *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*. Drugo izdanje pripremio, dopunio neobjavljenim pjesmama i dodao indekse Cvjetko Rihtman uz saradnju Ljube Simić, Miroslave Fulanović-Šošić i Dunje Rihtman-Šotrić. Sarajevo: Svjetlost
- Milošević, Vlado (1964). *Bosanske narodne pjesme*. sv. IV, Banja Luka: NMBL.
- Milošević, Vlado (1961). *Bosanske narodne pjesme*. sv. III, Banja Luka: NMBL.
- Musabegović, Jasmina (1997). *Bošnjačke uspavanke*. Sarajevo: Preporod
- Rihtman, Cvjetko (1974). *Dječije pjesme. Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: ANUBiH.

Literatura

- Daiken, Leslie (1959). *The Lullaby book – history and criticism*, London: Edmund Ward – publishers – LTD.
- Huković, Muhamed (1996). *Zbornik alhamijado književnosti*, Sarajevo: BZK Preporod.
- Nametak, Alija (1932). *Mostarske muslimanske uspavanke*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, vol. II, br. 28, Zagreb (235–240).
- Nametak, Alija (1970). *Od bešike do motike*, Sarajevo: Vlastito izdanje priređivača.
- Maglajlić, Munib (2006). *Usmena lirika Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod.
- Pešić, Radmila / Milošević-Đorđević Nada (1984). *Narodna književnost*. Beograd: Vuk Karadžić.

- *Rečnik književnih termina* (1984). Beograd: Institut za književnost i umetnost u Beogradu / Nolit.
- Talam, Jasmina *Uspavanke u narodnoj muzičkoj tradiciji Zenice i okoline*, Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici, III/2005 (341–346).